

ФИНАНСИРАЊЕ РУРАЛНОГ РАЗВОЈА И ЕКОНОМСКЕ ПЕРФОРМАНСЕ РУРАЛНИХ ПОДРУЧЈА У БИХ

Е. Рамић¹, Зорица Васиљевић²

Резиме: Босанско-херцеговачка рурална економија, коју обликује и подржава развој агробизниса, пред собом има неколико задатака од великог значаја за развој земље, а то је прије свега да:

- отвори могућност за стварање дохотка у сектору пољопривреде,
- подржи процес повратка избјеглица и „растерети“ градове,
- омогући одговарајуће количине здраве хране по конкурентним цијенама,
- оснажи домаће тржиште смањењем дебаланса који постоји у трговини храном,
- омогући развој туризма и других пратећих грана.

Споразум о стабилизацији и придруживању, пред руралну заједницу и сектор агробизниса поставља додатне изазове. Сектор агробизниса и рурална економија морају бити спремни на прилагођавање новој законској регулативи и стандардима ЕУ, што захтијева обиман трансфер технологије и јачање кадровских потенцијала.

Политике БиХ развоја пољопривреде и руралног сектора, најбоље је пратити кроз анализу буџета доносиоца појединих стратегија, чиме се између осталог бавимо у овом раду. Поред анализе средстава додијелиених руралном сектору и развоју пољопривреде, важно је анализирати и утрошак тих средстава, јер основни проблем БиХ пољопривредне политике и није толико недостатак новца, као што је примјена модерних инструмената те

¹ Mr.sc. Един Рамић, „Meister doo“ Тузла, Улица Туралибегова до број 24 ; 75000 Тузла. Тел. +387 (035) 741 070; Факс: (035) 741 071; e-mail: meister@bih.net.ba; edo.ramic@gmail.com

² Проф. др Зорица Васиљевић, Пољопривредни факултет Универзитета у Београду, Немањина 6; 11080 Београд- Земун; Телефон: 2198 135; e-mail: vazor@agrifaculty.bg.ac.yu

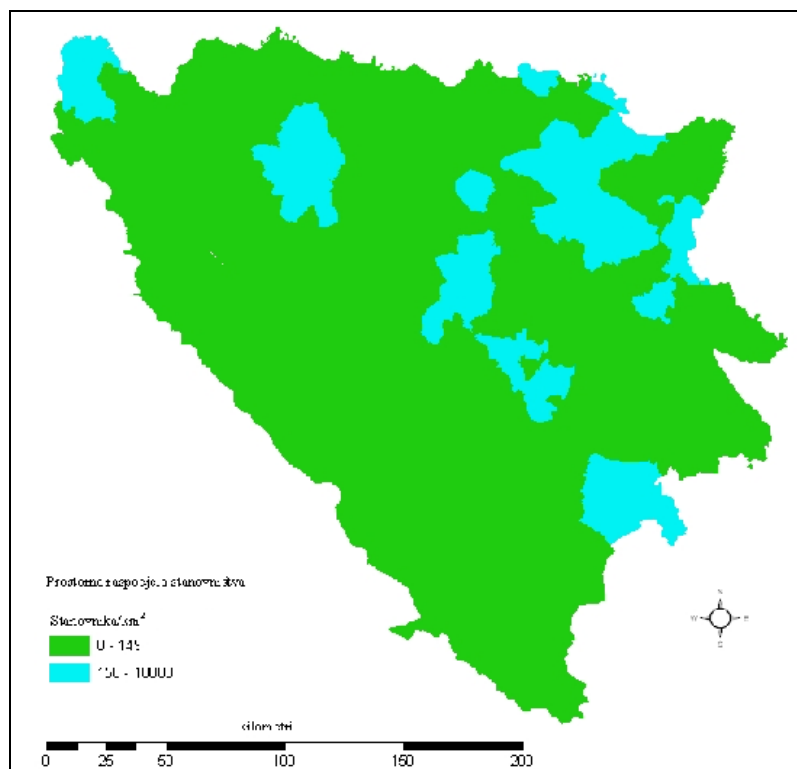
политике који су орјентисани ка унапређењу капацитета и стварању пословног амбијента.

Кључне ријечи: рурални развој, финансирање, пољопривреда, Босна и Херцеговина

1. Увод

Према званичним подацима, више од половине укупног становништва БиХ живи у руралним подручјима. Процент становништва које живи испод опште границе сиромаштва значајно је већи у руралним него у урбаним подручјима. Јака рурална економија и јаке руралне заједнице од кључног значаја су за будућу социјалну, политичку и економску стабилност.

Слика 1. Урбана и рурална подручја у БиХ 1991 године
Picture 1 Spatial distribution of B&H urban and rural areas in 1991

Извор: <http://www.sesnard.org>; SESMARD – Supporting the Harmonisation of the Agriculture, Food and Rural Sector of B&H; пројекат финансира ЕУ;

Рурална економија, коју обликује и подржава развој агробизниса, пред собом има неколико задатака од великог значаја за развој цјелокупне БиХ, а прије свега:

- да отвори могућности за стварање дохотка у сектору пољопривреде и шире,
- да подржи процес повратка избјеглица и „растерети градове“,
- да обезбиједи одговарајуће количине здраве хране по конкурентним цијенама,
- да ојача домаће тржиште смањењем дебаланса који постоји у трговини храном.

Спори процес опоравка је главна карактеристика пољопривредне производње и живота у руралним подручјима. БиХ и даље трпи штете проузроковане ратом.

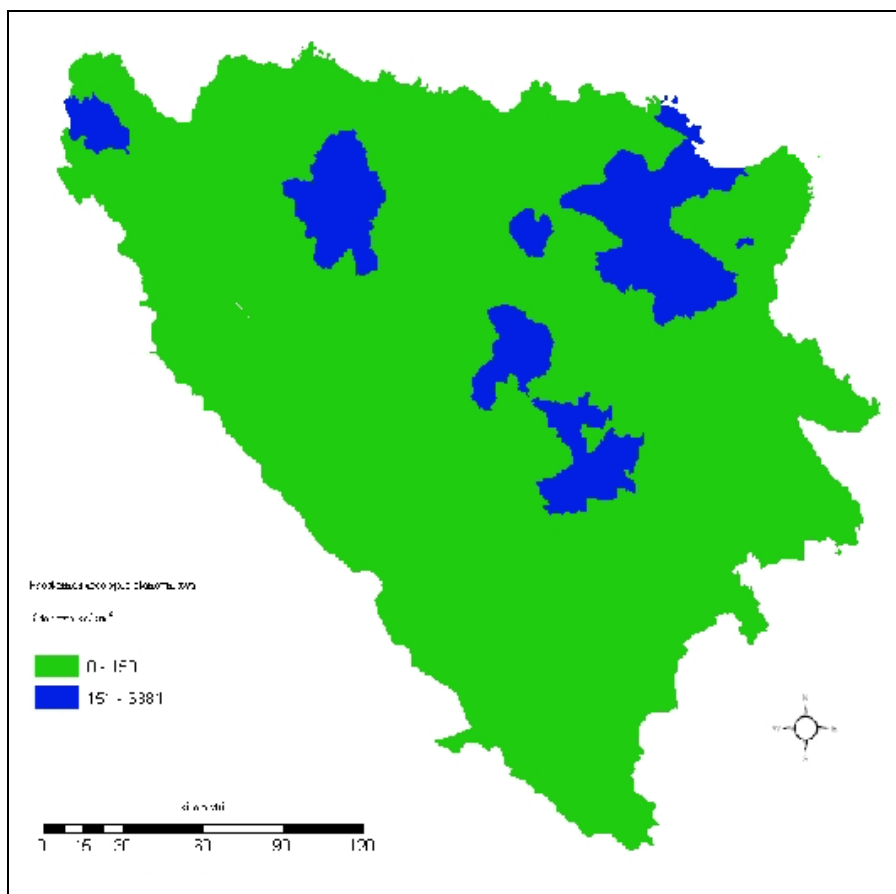
Као посљедица рата пољопривредна продуктивност је и даље врло ниска, а сточни фонд редуциран.

Село је мјесто опстанка избјегличких породица које су се вратиле из других држава или из већих центара.

Несразмјерно улагање страних директних инвестиција у поједине/градове општине има за посљедицу неуједначен економски раст и развој, што је супротно циљевима Средњорочне развојне стратегије за БиХ (ПРСП). Основни циљ стратегије је уједначен економски развој и смањење стопе незапослености и сиромаштва за 1/5 до краја 2007. године.

Према посљедњим званично објављеним подацима (март 2005), идентификован је изузетно висок степен корелације између прихода по општинама и износа страних директних инвестиција (СДИ) - степен корелације је износио 0,92. Висок степен корелације јасно показује разлику између могућности за остваривање прихода од сталног посла у општинама које имају високе односно ниске СДИ.

Слика 2. Урбана и рурална подручја у БиХ 2005 године
Picture 2 Spatial distribution of B&H urban and rural areas in 2005

Извор: <http://www.sesnard.org>; SESMARD – Supporting the Harmonisation of the Agriculture, Food and Rural Sector of B&H; пројекат финансира ЕУ;

Због разлике у могућностима за остваривање прихода, настављене су унутарње миграције бх становништва из општина у којима нема забиљежених СДИ у градове/општине са изнадпросјечним приливом СДИ. Степен корелације између промјене мјеста пребивалишта и износа СДИ износио је 0,83.

О несразмјерном и неравномјерном приливу СДИ по општинама, довољно говори податак да су у 2004. години нове СДИ дошле само у 56 општина БиХ од укупно 136 општина.

У 2004. години забиљежена је значајна концентрација СДИ у четири највећа града у БиХ (Сарајево, Мостар, Зеница и Бања Лука). У односу на 2003. годину када је у ова четири града било сконцентрисано 1,131 милијарде КМ³ СДИ (59,36% укупних СДИ), у 2004. години овај износ је порастао на 1,603 милијарде КМ СДИ (62,73% укупних СДИ).

2. Структура управе пољопривредног сектора у БиХ

БиХ је са Европском унијом потписала Споразум о стабилизацији и придруживању, што пред руралну заједницу и сектор агробизниса поставља додатне изазове. Сектор агробизниса и рурална економија морају бити спремни да се прилагоде новој законској регулативи и новим стандардима, што ће захтијевати обиман трансфер технологије, јачање кадровских капацитета и нову политику инвестирања. Све то могло би представљати велики ризик за недовољно развијени сектор агробизниса.

Међутим, поменути сектор и руралне заједнице, са друге стране, могли би умногоме профитирати кориштењем другачијих структуралних средстава која би им била на располагању. Средства обезбјеђује ЕУ како би помогла БиХ да унаприједи свој пољопривредни сектор и усклади га са сектором агробизниса ЕУ. Главни фокус ЕУ у процесу подршке сектору агробизниса са *повећања продуктивности* премјестио би се на *обезбјеђење бољег квалитета живота* како за произвођаче тако и за потрошаче. Рурална економија још увијек овиси и наставит ће овисит о активностима у сектору агробизниса, мада би нагласак требало да буде стављен на развој других економских активности (туризма, прерађивачких капацитета, индустрије амбалаже, итд.) које би унаприједиле ниво услуга у руралним заједницама (трговина и разне врсте услуга). У том контексту ЕУ је спремна пружити подршку руралним подручјима. Да би БиХ из тога извукла корист, она мора успоставити одговарајући институционални оквир, укључујући и оснивање нових институција, те бољи и ефикаснији развој, координацију и мониторинг стратегија и програма руралног развоја у БиХ. То значи да ће пољопривредни и рурални развој, као основ побољшања квалитета живота за становништво у руралним подручјима, у великој мјери овисити о способности власти да успостави нови и ефикасан институционални оквир, а та способност власти овисит ће о политичкој вољи и спремности да се успостави ефикасна државна структура која ће служити као основ за побољшање квалитета живота у руралним подручјима БиХ.

³ Просјечни курс КМ/EUR јесте 1,95583 (1€ = 1,95583 КМ)

Подручје руралног, регионалног и просторног планирања мора бити усклађено на свим нивоима. Мјеродавна министарства морају ускладити и међусобно повезати концепте, стратегије, програме и планове од значаја за рурални развој. Искуства других земаља које су прије БиХ започеле процесе придруживања ЕУ, могу бити од користи, наравно уз констатацију да то не могу бити коначна решења која се могу примјенити на БиХ без одговарајућег учешћа и доприноса домаћих институција па и грађана.

С тим у вези, требало би размислити о оснивању мреже за рурални развој, што је већ урадила сусједна држава Хрватска, и тиме дати допринос дуготрајном процесу разматрања, осмишљавања, потицања и промовисања провођења руралног развоја БиХ.

Мрежа би била отворена свима онима који желе подупирати остварење заједничке визије – равномјерно развијене БиХ, у којој становници руралних простора својим друштвеним и привредним дјеловањем доприносе њеном развоју, те активно судјелују у бризи и очувању простора у којем живе.

Задаци мреже за рурални развој огледали би се у следећем:

- дијељење, објављивање и размјена података, информација, докумената и извора важних за рурални развој;
- континуирано информисање о расположивим финансијским подршкама пројектима руралног
- развоја и условима за њихово кориштење од стране организација цивилног друштва;
- прикупљање и објављивање примјера добре праксе;
- организација скупова о битним темама руралног развоја;
- заступање циљева цивилног друштва у партнерству с јавним и пословним сектором на подручју руралног развоја.

Уставним уређењем БиХ сви постојећи нивои власти су укључени у израду пољопривредне легислативе, као и управе пољопривредним сектором. Управна тијела, укључена у пољопривредну управу у БиХ, представљена су у табели 1.

Одређене надлежности које су такођер у вези са пољопривредним сектором и одрживим коришћењем ресурса, налазе се и у другим управама. Ту су прије свега битне надлежности из области просторног уређења и околиша, туризма, исправности хране као и санитарна област.

Табела 1. Управна тијела БиХ надлежна за пољопривреду
Table 1 Administrative bodies in B&H responsible for agriculture

	Назив институције - Institution
Државни ниво	Министарство вањске трговине и економских односа
Ентитетски/ регионални ниво	Министарство пољопривреде, шумарства и водопривреде РС
	Министарство пољопривреде, шумарства и водопривреде ФБиХ
	Одјељење за пољопривреду, шумарство и водопривреду Брчко дистрикта
Кантонални ниво	6 Министарстава пољопривреде, шумарства и водопривреде 4 Одјељења у Министарствима привреде
Општински ниво	Одјељења за привреду у 63 општине у РС Одјељења за привреду у 80 општина у ФБиХ

Поред јавних управних тијела, значајан је број института, асоцијација и сл. који такођер обављају важне функције из овог домена.

3. Стратешке смјернице за рурални развој ЕУ

Вијеће за пољопривреду ЕУ постигло је политички договор о стратегији руралног развоја. На темељу тог договора Комисија је припремила стратешке смјернице за период 2007-2013. То је омогућило да државе чланице у првој половини 2006. разраде детаљне националне програме, а почетком 2007. почела је њихова имплементација.

Стратешке се смјернице односе на шест подручја:

1. Повећање конкурентности пољопривреде и шумарства,
2. Унапређење околиша и природе,
3. Унапређење квалитета живота у руралним подручјима и потицање диверзификације,
4. Изградња локалних способности за запошљавање и диверзификацију,
5. Транспонирање приоритета у програме,
6. Комплементарност различитих инструмената Заједнице.

За сваки скуп приоритета Комисија је предложила кључна подручја дјеловања, која подразумевају идентифицирање подручја у којим подршка ЕУ ствара највећу додану вриједност на нивоу ЕУ те њихово повезивање с

главним приоритетима (зацртаним у Агенди из Лисабона и Гётеборга). Надаље, ваља осигурати усклађеност с другим политикама ЕУ, посебно кохезијском и заштитом околине те пратити примјену нове, тржишно оријентисане заједничке пољопривредне политике и реструктурирање које ће она изискивати у старим и новим чланицама.

Стратешке би смјернице морале омогућити кориштење фондова руралног развоја на разне начине у појединим државама чланицама, овисно о њиховим специфичним потребама. Смјерницама се предвиђа могућност кориштења искуства у provedби различитих програма, нпр. ЛЕАДЕР-а, како би се потакнуо приступ руралном развоју «одоздо према горе» (*боттом-уп апроацх*). Политика руралног развоја, након реформе заједничке пољопривредне политике којом се у пољопривреду уносе тржишни елементи, постаје све важнија. Уз то, како рурална подручја чине око 90% територија проширене ЕУ, њихов је развој важан за испуњавање циљева Лисабонске стратегије (раст и стварање нових радних мјеста) те за омогућавање одрживости у складу с циљевима из Гётеборга.

4. Политике развоја пољопривредног и руралног сектора у БиХ

*„Кад имаш све, не видиш ништа,
прогледаш тек кад немаш ништа“
(Шекспир)*

Ова изрека најбоље описује стање у којем се тренутно налази БиХ, као и непрепознатљивост ресурса са којима се располаже од стране одговорних, а самим тим и одређених политика у циљу активирања потенцијала који већ постоје на располагању. Политике развоја пољопривреде и руралног сектора нису у фокусу бх власти иако је по истраживању невладине организације ГРОЗД, већина политичких партија у својим предизборним платформама дала значајно мјесто развоју пољопривредног и руралног сектора. Истина, постоје одређене стратегије развоја на ентитетском и државном нивоу које третирају ову проблематику. Како се оне проводе у пракси најбоље се може видјети кроз анализу буџета доносиоца поменутих стратегија.

Табела 2. Утрошак буџетских средстава
Table 2 Spent budget funds

	2004.	2005.	2006.
Расположива средства ⁴	999.103.369	1.071.437.486	1.331.449.171
Пољопривреда	58.286.800	52.319.942	79.886.950
Социјална и пензиона политика	643.803.570	683.604.353	865.441.961

Извор: Алди 2005, и министарства финансија на ентитетском и државном нивоу

Табела 3. Донаторски пројекти у сектору пољопривреде финансирани од стране међународних организација
Table 3 Donating projects in agricultural sector financed by international organizations

Р.б No	Донатор Donator	Статус / Status	Локација пројекта Project location	Износ (ЕУР) Amount (€)
1	CIDA	Реализација у току	Подручје БиХ	64.311,00
2	EBRD	Окончан Дец. 2006	Главни град	10.000,00
3	WB	Реализација у току	Југоисточни дио БиХ	10.117,56
4	WB	Реализација у току	Подручје БиХ	3.244,51
5	UNDP	Окончан Дец. 2006	Подручје БиХ	564.715,00
6	EC	Реализација у току	Подручје БиХ	999.980,00
7	EC	Окончан Дец. 2006	Подручје БиХ	40.250,00
8	SDC	Реализација у току	Регион Б.Луке и Тузле	6.159,70
9	SIDA	Реализација у току	Подручје БиХ	36.000,00
10	Norway	Реализација у току	Подручје БиХ	8.790,24
11	Japan	Реализација у току	Сребреница	666.099,00
12	Italy	Реализација у току	Подручје БиХ	13.968,67
13	USAID	Реализација у току	Подручје БиХ	10.658,31

Извор: SESMARD – Supporting the Harmonisation of the Agriculture Food and Rural Sector of Bosnia-Herzegovina, пројекат финансира ЕУ; <http://www.sesnard.org>

Основни проблем бх пољопривредне политике није недостатак новца, колико одсуство примјене модерних инструмената те политике, који су оријентирани ка унапређењу капацитета (кадровских и материјалних) и стварању пословног амбијента који ће, прије свега, подржати развој пољопривредних газдинстава, али и самог сектора у цјелини. Зато је битно

⁴ Трошкови администрације и сервисирање страног дуга нису укључени. Подаци у табели су приближни из разлога сложеног буџетског система БиХ.

поред анализе средстава додијељених развоју пољопривреде, анализирати и утрошак тих средстава. Главни дио тих средстава утроши се на подршку производима, особито на производњу млијека. Ефикасност таквог утрошка средстава до сада није испитивана, и у сваком случају је упитна ако знамо да услови за добијање премија нису везани за квалитет производње, те ако је познато да мљекаре откупљују само трећину произведеног млијека.

Очигледно је да креатори политике имају застарио приступ развоју пољопривреде, због чега она није усклађена са ЦАП филозофијом ЕУ (Заједничке пољопривредне политике). То може знатно смањити могућности БиХ да искористи структурна средства ЕУ намијењена за предприступни период. Морамо констатовати да су разлике између ентитетских политика веома мале, што је назнака хармонизираних и усклађених политика на нивоу БиХ, као и тежње да се политике ускладе са политикама ЕУ. Стање у РС је ипак нешто боље него у ФБиХ. Република Српска је издвајала један дио буџетских средстава за мјере подршке руралном развоју и ранијих година, мање земљишта је неискориштено, а удио пољопривредне производње у БДП-у је већи него у ФБиХ. Федерација је тек буџетом за 2007-у годину планирала одређена средства за подршку руралном развоју.

Значајно би било анализирати и утицај пореске политике на развој пољопривреде и руралних подручја, али с обзиром на обимност тог задатка, овдје ћемо само апострофирати неке од утицаја. Наиме, пољопривредници који живе у депресираним подручјима (удаљеним од главних цеста, са лошом инфраструктуром и отежаним приступом услугама које имају утицаја на животни стандард) плаћају исти ПДВ (пореска стопа је 17%) као и сви други. Смањена је конкурентност увођењем ПДВ-а, као и могућност изласка чак и на домаће тржиште, због самог осигурања квалитета хране. Такођер пољопривредници су дестимулисани за висококвалитетне инвестиције, које би ријешиле низак ниво производње. Када је у питању пореска политика као и њен утицај на привреду у цјелини, бх власти воде жустре расправе, на тај начин покушавајући политички профитирати, док стручњаци ћуте или немају прилику да понуде одређена рјешења која су политички прихватљива.

5. Економске перформансе руралних подручја БиХ⁵

Као што је већ речено пољопривреда је тренутно главни покретач развоја руралне економије. Стога је, да би се схватили изазови руралног

⁵ Локална самоуправа, број 8-9, Центар за промоцију цивилног друштва, септембар 2006 год. стр. 20

развоја, неопходно имати податке о степену сиромаштва, резултатима сектора агробизниса као и о трендовима у вањској трговини.

5.1. Сиромаштво у руралним подручјима

Просјечни ниво сиромаштва по економском сектору активности и категорији професије носиоца домаћинства није се битније промијенио последњих неколико година и још увијек је највиши у сектору пољопривреде.

Практично сви елементи који утичу на животни стандард домаћинстава много су неповољнији у руралним подручјима. Многи дијелови земље још увијек немају основну инфраструктуру; приступ образовним и здравственим институцијама је тежи и скупљи, док је квалитет доступних институција на нижем нивоу. Непостојање предшколских институција све је осјетније, с обзиром на то да би такве институције могле дјечи из руралних подручја помоћи да надокнаде одређене недостатке који су резултат живота на селу. Само 6% дјеце из руралних подручја похађа такве институције, у односу на 15% дјеце која живе у граду⁶.

Према последњим подацима ЛСМС-а,⁷ у 2004. години 17,8% становништва живјело је испод опште границе сиромаштва (2223 КМ пер capita годишње), што представља смањење за 3% у односу на 2001. годину. Од укупног броја сиромашног становништва у БиХ, 51% живи у РС, а 49% у ФБиХ. У РС 21% од укупног становништва чини категорија сиромашних, а иста категорија у ФБиХ је 15%.

Процент становништва испод опште границе сиромаштва знатно је већи у руралним (18%) и мјешовитим (23%) заједницама него у урбаним заједницама (11%). Свега неких 20% сиромашних живи у урбаним заједницама, а сиромаштво је најприсутније у мањим заједницама, које су у великом броју случајева претрпјеле највећу штету током рата. Ризик пада испод опште границе сиромаштва у РС знатно је израженији у неурбаним него у урбаним подручјима: 27% у односу на 12%, док је исти ризик у ФБиХ приближно једнак: 16% сиромашног становништва живи у неурбаним, а 15% у урбаним подручјима.

⁶ Преузето: Household Survey of Women and Children in BiH, 2000, UNICEF и Агенција за статистику БиХ, децембар 2000, стр.14 и 111.

⁷ LSMS - Living Standards Measurement Study Survey (Анкета о мјерењу животног стандарда у БиХ).

Табела 4. Промјена профила сиромаштва у БиХ
Table 4 Change in B&H poverty profile

	2001.		2004.	
	Стопа сиромаштва Poverty rate	Удио укупне сиромашне популације у БиХ Share of poor population in B&H	Стопа сиромаштва Poverty rate	Удио укупне сиромашне популације у БиХ Share of poor population in B&H
БиХ	19.5	100	17.8	100
ФБиХ	16	52	15	49
РС	25	48	21	51
Урбано	14	18	11	17
Мјешовито	24	38	23	37
Рурално	20	44	18	46

Извор: ПРСП 2004-2007. (прерађена верзија за јавну расправу)

5.2. Перформансе сектора агробизниса

5.2.1. Пољопривредни удио у БДП-у

У периоду од 2001. до 2004. године забиљежен је стварни економски раст у свим секторима. Просјечни национални раст за ове три године износио је 28,2 %, док је током истог периода раст у пољопривреди био само 13,8% - међу најнижим у свим секторима. Економски раст по свим секторима настављен је и наредних година.

Табела 5. Бруто домаћи производ за период 2001-2004
Table 5 GDP in the 2001-2004 period

	БДП (у милионима КМ) BDP (in million KM)		Раст током периода Growth during period (%)
	2001.	2004.	
БДП	8.602,0	11.027,2	28,2
Пољопривреда, лов, шумарство	1.112,6	1.266,4	13,8
Пољопривредни удио у ГДП-у	12,93%	11,48 %	-1,45

Извор: ПРСП 2004-2007. (прерађена верзија за јавну расправу)

Табела 6. БДП за период 2005-2007
Table 6 GDP in the 2005-2007 period

	2005	2006	2007
Номинални БДП (у милионима КМ)	16.928	19.106	20.953
Номинална стопа раста (%)	7,2	12,9	7,8
Реална стопа раста (%)	6,7	9,2	7,0
БДП пер цапита (КМ)	4.404	4.970	5.358

Извор: Дирекција за економско планирање

Као резултат таквих кретања, структура БДП-а у БиХ значајно се измијенила у послеријатном периоду, тј. удио пољопривредног сектора значајно је смањен. Међутим, мада се ситуација у оба ентитета опћенито развија у сличном правцу, и даље постоје осјетне разлике. Примарни сектор (пољопривреда, риболов и шумарство) и даље је један од значајних сектора у РС (20% ГДП-а), док је исти сектор испод 10% у ФБиХ.

5.2.2. Ниво запослености и дохотка у агробизнису

У поређењу са предратним годинама, осјетна је промјена запослености у свим секторима, ниво запослености је опао и у апсолутном и у релативном смислу. Смањење званичне запослености у сектору пољопривреде је драстично.

Табела 7. Званична запосленост по сектору активности, 1991. и 2001-2003.
Table 7 Official employment data cording to the economic sector,
1991 and 2001-2003

	1991.	2001.	2002.	2003.
БиХ	971.000	627.000	637.000	634.000
БиХ пољопривреда	36.000	21.000	21.000	20.000
Ф БиХ	638.000	407.000	394.000	387.000
Ф БиХ пољопривреда	21.000	10.000	10.000	10.000
РС	338.000	220.000	238.000	237.000
РС пољопривреда	15.000	10.000	10.000	10.000

Извор: Свјетска банка, 2005.

Међутим, све податке о званичној запослености у БиХ треба пажљиво тумачити, због постојања одређеног степена незваничне (прикривене) запослености чији је удио у укупној запослености порастао са 37 на 42 процента у периоду између 2001. и 2004. године. Незванична запосленост у великој је мјери сконцентрисана у сектору пољопривреде (преко 50%), уз велики број samozапослених радника и чланова њихових породица који с њима раде.

Сектор пољопривреде није атрактиван младим људима и он, опћенито говорећи, запошљава људе који немају никакву другу прилику да створе доходак. Плаће у сектору пољопривреде ниже су од просјечних плаћа, а много ниже од просјечних плаћа у сектору јавне управе. Упркос томе, примјећује се пораст нето просјечне плаће у овом сектору.

Табела 8, Просјечна нето плаћа у БиХ (КМ)

Table 8. Average net-salary in B&H (in KM)

	Ф БиХ/ FB&H		PC/RS		БиХ/		
	2004.	2005.	2004.	2005.	2005.	2006	2007
Просјечна нето плаћа	533,52	562,69	422,08	464,42	538,00	585,00	635,00
Пољопривреда	384,70	431,46	371,42	399,50			
Јавна управа и одбрана	679,60	712,09	658,00	706,92			

Извор: Статистички подаци о економским и другим трендовима (12), Сарајево 2005. и Дирекција за екон. планирање

5.2.3. Кретања у вањској трговини

Босанско-херцеговачку економију у послеријатном периоду карактерише енорман трговински дефицит. Најнижа покривеност увоза извозом је у сектору пољопривреде, а највећа у сектору *Дрво, папир и намјештај*, затим *Руде и производи од метала*, док $\frac{1}{4}$ укупног трговинског дефицита потиче из *Сектора пољопривреде*.

Постоји неколико битних узрока таквог стања:

- Ниска царинска стопа за пољопривредне производе, као и најнижи ниво подршке државе сектору пољопривреде у региону.

- Трговина је у потпуности либерализована, а да при томе не постоји систем осигурања квалитета, нити квалитетне инспекције. Храна из увоза, врло често је нискоквалитетна, јефтина и веома конкурентна на БХ тржишту.
- Асортиман производа који су у понуди од стране домаћих произвођача застарио је и веома традиционалан.
- Вертикална и хоризонтална повезаност произвођача хране не функционира.

Табела 9. Вањска трговина (у хиљадама КМ)
Table 9 Foreign trade (in thousand KM)

	2004.	2005.	2006.	2007.
Укупни извоз	2.994.219	3.826.488	5.271.043	6.080.081
Укупни увоз	9.371.258	11.081.124	11.234.504	13.625.121
Покривеност увоза извозом	32.0%	34.5%	46.92%	44.62%
Извоз пољопривред. сектора и прехране	176.035	235.393	270.373	201.837
Увоз пољопривред. сектора и прехране	1.944.252	1.974.213	1.539.028	1.400.673
Покривеност увоза извозом/ пољ. сект.	9.05%	11.92%	14.02%	14.41%*

Извор: Вањскотрговинска комора БиХ

Неопходно је обезбиједити једноставнији приступ и услуге везано за различите начине осигурања квалитета, као што је здрава храна (ХАЦЦП, ГП), квалитетан менаџмент (ИСО, итд.), земљу поријекла (ДПО) или географску назнаку поријекла (ГИО) и органске културе.

6. Услови финансирања у пољопривреди

Финансирање и инвестирање међусобно су неодвојиви процеси, с тим да финансирање на неки начин предходи инвестирању а у неким случајевима се са њим и поклапа. Новчани ток је карактеристика сваке инвестиције и финансирањем се рјешава управо проблем новчаног тока. Финансирање инвестиција се врши на различите начине, а средства могу потицати из различитих извора, а то су најчешће сопствена средства инвеститора, позајмљена средства а у неким случајевима то могу бити и средства из буџетских фондова, различитих нивоа власти као мјера подршке инвестирању. Те подршке су у виду повољних кредита (са регресираним

каматном стопом) и грант (неповратних) средстава.⁸ Због специфичности пољопривредне производње, и изузетно смањене акумулативне и репродуктивне способности, за инвестиције су најчешће потребни спољни извори финансирања. Различити начини финансирања свакако да имају утицаја на економску ефективност инвестиција па самим тим утичу и на инвестиционе одлуке.

Сектор пољопривреде је услед ниске способности самофинансирања и спорог обрта капитала, као и неуважавања ових фактора од стране државе, присиљен на кредитирање производње. У оваквим условима пословања, материјално-финансијски недовољно јака пољопривреда мора да заснује нови облик производње за потребе домаћег тржишта и за извоз. Слично стање је и у земљама окружења. Дезинвестирање у пољопривреду последица је неповољног економског положаја пољопривреде и неодговарајућег система финансирања и кредитирања пољопривреде⁹.

Ради разумјевања нужности рјешавања проблема финансирања пољопривредне производње значајне су и следеће специфичности¹⁰:

- улагање средстава се врши сукцесивно и то за материјал, средства рада, исплате зарада и друге издатке (расходе);
- вријеме производње; као циклус репродукције, траје временски дуго, те се новчана средства блокирају дуже у залихама (све до реализације производа);
- временска неусклађеност трошкова који се фактуришу пољопривреди и могућност да она својом реализацијом обезбиједи средства за покриће тих трошкова;
- амортизација као трошак средстава рада калкулише се, али се не може издвојити и користити до деблокирања залиха, односно реализације производа;
- фактура за произведену робу испоставља се тек моментом реализације производа.

Услови финансирања могу да буду “од пресудног значаја приликом доношења одлуке о избору инвестиције на основу предходно утврђене њене економске ефективности. Са гледишта услова финансирања овде се може

⁸ Гаши М., Водич кроз мали бизнис, Харфо граф, Тузла 2003, стр. 267

* Подаци се односе на првих осам мјесеци 2007-е године

⁹ Пејановић Р., Тица Н., Транзиција и агропривреда, Пољопривредни факултет, Департман за економику пољопривреде и социологије села, Нови Сад 2005, стр. 66

¹⁰ Ибид, стр.104

поставити питање, да ли изабрана инвестиција може стварно да буде реализована под датим условима финансирања¹¹.

Под условима финансирања подразумевају се следећи битни елементи¹²:

1. висина расположивих финансијских средстава у односу на предрачун потребних инвестиционих улагања,
2. структура извора финансирања,
3. висина каматне стопе појединих извора финансирања, односно просјечна каматна стопа укупно потребних средстава за финансирање,
4. дужина рока отплате позајмљених средстава,
5. период мировања (граце период) у коме се не врши отплата позајмљених средстава.

С обзиром на (не)расположивост средстава за финансирање аграрног сектора у БиХ, потребно је вишеструко повећати буџетска средства за развој пољопривредног сектора; оспособити Дирекције за робне резерве да могу интервенисати у случају поремећаја на тржишту (а прије тога донијети законски оквир који то регулише); финансијско тржиште учинити приступним пољопривредницима.

Додатне изворе финансирања пољопривредне производње, као и смањење ризика пословања, најлакше је обезбиједити на финансијском тржишту, уколико се појаве модерни облици финансијског пословања, као што су: лизинг, робни записи, фјучерси, опције, хеџинзи. Досадашње промптне послове (уговарају се данас, а обавезе извршавају непосредно или у кратком року по закључењу трансакције), замијенити различитим терминским пословима (обавезе уговорене данас се извршавају у неком будућем времену).

7. Банкарски сектор у БиХ

Оснивањем Агенција за банкарство Републике Српске и Федерације БиХ, у складу са Законом о Агенцији за банкарство Републике Српске односно Федерације БиХ, унапријеђен је и подржан здрав и стабилан банкарски систем БиХ. Основни принципи и стандарди банкарског пословања, прихваћени готово у цијелом свијету, донесени од стране

¹¹ Васиљевић З., Економска ефективност инвестиција у пољопривреди, Задужбина Андрејевић, Београд 1998, стр. 101

¹² Ибид, стр. 102

"Базелског комитета за супервизију банака", уграђени су и у бх Законе о банкама и Законе о Агенцијама за банкарство. Напори Агенција усмјерени су на стварање регулаторног оквира који ће омогућити да банке самостално послују по тржишним принципима и сносе одговорност за ризик с једне и стварање услова да банкарске агенције обезбиједи надзор над пословањем банака кроз праћење њихове ликвидности и солвентности појединачно и банкарског система у цјелини, ради откривања и спречавања могућих ризика по банкарски систем у будућности с друге стране, као и обезбјеђивања усклађености пословања банака са законским прописима.

Према оцјенама стручњака, банкарски сектор један је од најуспјешније приватизираних у БиХ. Штедни улози у ратном периоду, а и у периоду послје рата сведени су на симболичан износ извора средстава банака који се углавном односе на исплату плата и пензија, а веома се кратко задржавају на рачунима банака. Падом новчаних средстава и депозита јавља се негативан утицај на и онако ниску стопу ликвидности банака, а проблеме са одржавањем текуће ликвидности имале су скоро све банке. Основни узрок неликвидности је тежак материјални положај зајмопримаца, односно тешка економска ситуација, што је имало утицаја на окрупњавање банака. Штедња становништва биљежи лагани тренд раста, а треба истаћи да се овај пораст углавном односи на повећање штедне у приватним банкама, те да долази до промјене у структури у корист приватних банака.

Када су у питању кредити банака, неопходно је посебно напоменути континуирано висок ниво и пораст потраживања. Кредитна активност банака усмјерена је на подржавање приватних предузећа и друштава и ту је највећи степен ризика, као и кредитно задужење државних предузећа и институција, а најчешће локалних заједница-општина. Кредити грађанима представљају укупне краткорочне и дугорочне кредите грађанима и у банкарској пракси је потврђено да је то категорија кредита који не носе велики ризик. Кредити грађанима одобравају се из страних кредитних линија, јер у банкама није створена депозитна основа као извор финансирања.

Комерцијалне банке настоје да подијеле ризик са корисником кредита; или да ризик буде уз адекватно обезбјеђење; или учешћем самог корисника кредита у пројекту који се финансира, који би у старту већ имао одређена средства (земљиште, пословни простор и сл.), потребна за бизнис.¹³

Треба напоменути да већ формиране опште и посебне резерве за потенцијалне кредитне губитке нису достигле прописани ниво поготово ако

¹³ Група аутора, Предузетништво у пракси МСП, Републичка агенција за развој МСП, Бања Лука 2005, стр. 114

се има у виду да се приликом контроле банака врши класификација од стране супервизора агенција, а која је углавном строжија од оне коју раде банке.

Последњих година појављује се велики број микрокредитних организација (МКО) које нуде кредите грађанима, обично под неповољним условима, са високом каматном стопом и малим *граце* периодом. Износ кредита се зависно од МКО креће од 1.000 до 30.000 КМ по особи са роком одплате до 36 мјесеци, *граце* периодом до 6 мјесеци и каматном стопом 1,1 % мјесечно. Примјеном директног маркетинга и процедуром за реализацију оваквих кредита која је доста поједностављена, грађани се одлучују на овакве врсте кредитних задужења.

Као што је већ речено, банкарски сектор у БиХ је успјешно приватизован и представља солидну претпоставку даљег привредног развоја земље. Банке су најзначајнији и готово једини извор финансијских средстава за озбиљније и дугорочније инвестиције. Услови за добијање кредита јесу ригорознији него је то било у годинама после рата али то ће помоћи квалитетнијем планирању инвестиционих улагања у наредном периоду, као и опредјелјивању за економски исплативе инвестиције.

8. Закључак

У БиХ, пољопривреда је главни покретач развоја руралне економије и готово једини извор прихода становништва руралних подручја. Ниво сиромаштва по економском сектору активности, и категорији професије носиоца домаћинства, посљедњих година и још увијек највиши је у сектору пољопривреде. Процент становништва испод опште границе сиромаштва знатно је већи у руралним (18%), и мјешовитим (23%) заједницама, него у урбаним заједницама (11%). Смањен је ниво запослености у сектору пољопривреде, а већину пољопривредних производа БиХ увози. Сектор пољопривреде, неатрактиван је младим људима; плаће у овом сектору су ниже од просјечних плаћа; запошљава људе који немају никакву другу прилику да створе доходак

Пољопривредни сектор, због неразумијевања од стране државе, ниске способности самофинансирања и спорог обрта капитала, присиљен је на кредитирање производње. Буџетска средства за развој пољопривредног сектора се истина повећавају из године у годину, али тај тренд раста не прати потребе пољопривредног сектора него буџетске могућности.

Финансијска тржишта тренутно су готово недоступна пољопривредницима, а управо ту се налазе највеће могућности за

финансирање у пољопривреди као и смањење ризика, наравно, уколико се појаве модерни облици финансијског пословања.

Кредитна активност банака у БиХ врло је широка, подржавају се активности физичких лица, привредника и државних институција. Банке су готово једини извор финансирања за инвеститоре у привреди и пољопривреди. Према мишљењу пољопривредника, услови кредитирања су неповољни (високе каматне стопе, кратак *граце* период и релативно кратак период отплате). У последње вријеме један од облика помоћи државе пољопривредном сектору је и субвенционирање камате за одређена инвестициона улагања.

Литература

1. Ђејвановић Ф., Васиљевић З. (2006): Мере за подршку пољопривредном и руралном развоју у маргиналним подручјима Босне и Херцеговине, у Зборнику *Обнова и развој сеоских заједница на маргиналним подручјим*, Завод за социологију развоја села, Југословенско удружење за социологију села и пољопривреде, Балканска асоцијација за социологију села и пољопривреде, Институт за агроекономију Пољопривредног факултета – Београд.
2. Ђејвановић Ф., Васиљевић З. (2006): Мјере за потицај пољопривредном и руралном развоју у Босни и Херцеговини, Часопис "Економика пољопривреде" Тематски број, Вол ЛИИИ, (13-667), Институт за економику пољопривреде, Београд.
3. Група аутора (2005): Предузетништво у пракси МСП, Републичка агенција за развој МСП, Бања Лука.
4. Гаши М. (2003): Водич кроз мали бизнис, Харфо граф, Тузла.
5. Пејановић Р., Тица Н. (2005): Транзиција и агропривреда, Пољопривредни факултет, Департман за економику пољопривреде и социологије села, Нови Сад.
6. Локална самоуправа број 8-9, Центар за промоцију цивилног друштва, Септембар 2006.
7. Рамић Е. (2008): Стране директне инвестиције у Босни и Херцеговини и њихов утицај на локални економски развој, у Зборнику "Иностранни капитал као фактор развоја земаља у транзицији", Економски факултет у Крагујевцу.

8. Рамић Е. (2008): Институционалне претпоставке за одрживо кориштење ресурса у пољопривреди Босне и Херцеговине, Научно стручни скуп о природним вриједностима и заштити животне средине, Зборник радова Еколошка истина, Сокобања.
9. Васиљевић З. (1998): Економска ефективност инвестиција у пољопривреди, Задужбина Андрејевић, Београд.
10. Закић З. (2001): Аграрна Економија, Економски факултет у Београду, Београд.
11. <http://www.zoe-centar.hr>, Zoe-centar за одрживи развој руралних крајева Хрватске

Примљено: 28.01.2009.

Одобрено: 27.03.2009.

UDC: 631.153:711(497.6)

**FINANCING OF RURAL DEVELOPMENT AND ECONOMIC
PERFORMANCES IN RURAL AREAS OF BOSNIA AND
HERZEGOVINA**

Edin Ramić, Zorica Vasiljević

Abstract

Rural economy of Bosnia and Herzegovina (B&H), which is shaped and supported by agribusiness development, has been faced with several goals, that are very important for development of the country, and those are the following: to create possibilities for income creation in agricultural sector, to support process of the refugees' return as well as to „unload“ urban settlements, to enable appropriate quantities of healthy food under competitive prices, to strengthen domestic market by decrease of food trade debalance, to enable development of tourism as well as other corresponding economic branches.

Stabilization and Association Agreement sets additional challenges in front of rural community and agribusiness sector. The agribusiness sector and rural economy have to be ready for adaptation according to new legislative as well as EU standards, which requires a huge transfer of technology as well as strengthening of human resource potentials.

Policy of agricultural and rural development in Bosnia and Herzegovina could be well followed by analysis of the budgets made by particular strategies' decision makers and this analysis is one of the main topics this paper is dealing with. Beside analysis of funds assigned to rural sector and agricultural development, it is also important to analyze utilization of those resources, because the basic problem of B&H agrarian policy is not only in lack of resources, but in utilization of modern policy instruments oriented toward capacity improvement as well as establishment of the business operation environment.

Key words: rural development, financing, agriculture, Bosnia and Herzegovina

Author's address:

Mr Edin Ramić
„Meister doo“
75000 Tuzla
Ulica Turalibegova do broj 24
Bosna i Hercegovina
Telefon:+387 (035) 741 070